

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

o

ԱՐՅԱՒԱՋԻ Գ. ԵՐԳԵՐԸ

Տիրուր, շատ տխուր յիշատակ մը կ'ար-
թընցնէ այս տիտղոսը: Արշալոյսին պէս
պայծառ ու ձգիչ միտք մ'էր նա ...
տասնեակ տարիներ առաջ այս վերնագրին
տակ խրոխտ, վեհ, յաղթական երգեր կը
նուագէր¹ իր քնարով, որ, աւաղ, շուտով
ահաւա իր ծիրանի արևմուտքը արեան
ծովին մէջ ընկղմած²: Լոնց նա, լոնց
անմահ քնարը: զինքը լացին իր սիրելի-
ներուն հետ, երկինք, երկիր, ծովն ու
ծաղիկ. այնքան մեծ էր անոր հոգին,
սիրելի և սիրող ամենուն:

Այն անգուգական քերթողներէն էր Հ.
Կարապետ Տէր Սահակեան, որուն արշա-
լոյսեան թոյլը այնքան վեհ և երկնաւայ
էր՝ որ կարելի չէր ըմբռնել իսկոյն և ծրա-
գրել զազաթնակէտը ուր պիտի թեակոխէր
իր հանճարը շքեղ փառքի մը մէջ. ող-
բացեալ Գ. Վարուժանի հետ արդի բա-
նաստեղծութեան անմահ հոգիներէն էր:

Եղբարարաւ բայց հանճարեղ Արտա-
ւազդի երգիչն ալ, Հ. Կ. Տէր-Սահակեան,
իր զիւցազին բախտին կը վիճակի. անկէ
աւելի կենդանի և իրական կերպով չէր
կրնար խաղալ իր ստանձնած Արտաւազ-
դեան ողբերգակ դերը:

Միջին դարերու մէջէն հազիւ կը լսեցնէ
մեզ Պիլոտարքոս հայ հանճարի քնարին
արձագանքը, և երանի թէ պատահով մը
միայն՝ հայութեան այդ պատուարեր գան-
ձէն. Հ. Կարապետի երգերն ալ կիսաւեր

մնացին, ինչպէս իր բուն կերպով սիրած
ողբալի Հայաստանը:

Երգերու հատակոտորները որ հոս ստո-
րեւ պիտի տեսնէ ընթերցողը՝ Մխիթարեան
հանճարեղ հոգւոյն չեն, այլ բուրբովին
մեզ օտար ծնունդի և մարքի ցոլբեր, Mas-
simo Dagna խաւացի գրագէտ ուսուց-
չայստին, որ պրպտող հնութեան, և պատ-
մական աղբիւրներու, հետաքրքրուած մար-
տիրոս ազգի մը անցեալին, ուսումնասիրած
է խղճամիտ կերպով հայ միտքն ու հոգին,
հայուն բարքերն ու քաղաքակրթութիւնը
և «Armenia eroica»³ (Դիւցազն Հա-
յաստան) պատմական վէպին մէջ մարմա-
ցուցեր է Հայաստանը, հայութիւնն ամբողջ
այնպիսի պատկերներով և զգացումներով՝
որ թոյլ հայու մը սիրտն իսկ տրոփել
կու տայ այնպիսի ազնիւ արինն ունենա-
լուն համար, միանգամայն մեծ զարմանք
մ'ազդելով, որ այսքան հայասիրութիւն
կարելի է եղբի ծիւլ օտարի մը սրտին
մէջ, մանաւանդ թէ ծաղկիլ և պտղարե-
բել:

Պատմական վէպին բեմին վրայ կ'երևի
մօայլ գոյնով՝ վատասերած, սոփոտ Հօով-
մայեցի եռապետը Կղէնպատրայի ոտքերուն
առջև քնած, փառաշուք պերճութեան մը
մէջ՝ որ սակայն ամօթով ու խայտառա-
կանքով լի է: Այդ պագշոտ ամոլին հա-
կապատկեր կը ներկայանայ հայ արքու-
նիքը. Արտաւազդ տիպար մ'է հայրենա-
սիրութեան, ազնիւ ցեղի մը ծնունդ, որ
սակայն զէնքի շողիւնէն աւելի իր հոգե-
շունչ քնարով կը վառէր իր ժողովուրդը՝
որուն պաշտելին էր. անոր ամուսինը,
բարեգութ, ազնիւ տիկին մը, իր վիհու-

1. Բազմավեպ. 1919, Արբիլ-Մայիս-Յունիս-Յուլիս.
Սեպտ. Հոկտեմբ.:

2. Նահատակուած է Տրապիզոն 1915ին.

3. Տպ. Թոբեմոյ 1925, էջ 256.

Թեան մէջ ամենուն խոնարհող և նպաստամատոյց:

Հոռովի պատուին և ազնուականութեան վրէժխնդիրն են Հոկտաւիա, Անտոնիոսի օրինաւոր կինը, և վաղերիս տրէբունը. երկուքն ալ մեծ դեր կը խաղան, երկուքն ալ անպայման սէր մը կը տածեն հայրութեան:

Վէպը կը սկսի Պրաասպայի (Փրաստա?) մարտէն վերջ. Անտոնիոս ամօթապարտ, Պարթենիքէն ջախջախուելով, կը քաշուի Հայաստան, և ամբողջ իր վրէժը Արտաւազդէն կ'ուզէ լուծել, որ կշեռելով թշնամիներու ոյժը և յայտնի պարտութիւն մը գուշակելով՝ ձեռնթափ եղեր էր օգնելու Հոռովմայեցւոց: Շողոքորթութեամբ, կեղծուպատիր ձեւերով վերջապէս իր ճիւղաններուն մէջ փակած Հայոց արքան, Անտոնիոս ամենամեծ վատութեամբ զանի շղթայի կը զարնէ, և քիչ մը ժամանակ Տարսոն կենալէն վերջ, Աղեքսանդրիա կը տանի շղթայակապ բանտ նետելով, քանի որ Տարսոնի մէջ նախ Հայոց Տիկինը Արսիմա փախեր էր իր դստեր հետ, յետոյ կրկին վերադառնալով իր այլը ազատելու՝ Մարերէն սպանուեր էր: Արտաւազդ ասկէ վերջէն է որ աւելի կը զբոզէ Անտոնիոսի զայրոյթը, և Աղեքսանդրիոյ մէջ ունեցած օրերը աւելի տառապագին կ'ըլլան. մինչ Տիգրան որդին ազատելով Հոռով կերթայ Հոկտաւիայի հետ. իր առջև կը մեռնի իր սիրական աղջիկը Կրատ՝ թունաւորուելով Արտաւանի դստեր ձեռքով:

Անդին Արտաշէս, Արտաւազդի երէց որդին հօրը թաղը ժառանգած, վրէժ կը գոչէ, կը զինէ Անտոնիոսի դէմ ամբողջ ազգը. Օգոստոսի հետ կը դաշնակցի:

Սակայն այս վէպը իր ամբողջութեան մէջ ողբերգութիւն մ'է. կեսնքի համայ-

նապատկերն է որ կը հասուննայ հետզհետէ:

Աղեքսանդրիոյ մէջ, Անտոնիոս կը զգայ որ Հոռով իրմէ կ'ուժանայ, Մարերը կը դաւեն... շողոքորթութիւն, պատիւ, ազատութիւն կը զինէ Արտաւազդի առջև, բայց նա այդ ամէն բան կ'արհամարհէ, կը զգուի. նա պատուի մարդն է, հայրենիքը դաւել անձնական փառքի կամ շահու համար՝ վատ և անարգ Անտոնիոսի մը գործն է և ոչ արտաշխահան վսեմ արքայի մը. անագորոյնը կղէկապտրախի հետ խորհրդակցելով Մարերը սիրաշահելու համար կը կատարէ անոնց խնդիրքը, յղելով անոնց Արտաւազդի գլուխը. բայց Արտաշէս մոիեզնած հայրենի վրէժը կը լուծէ Մարերէն, կտորորածէ մը վերջ ձեռք կը ձգէ նաև հօր գլուխը:

Արգարութիւնն ալ միւս կողմանէ իր անեղ շանթերը կը պատրաստէր անարգ ամուլին դէմ. տոփանքի, եղեռներու և հայուն դէմ զաւերու մէջ թաւալող սիւրահարները Ակտիոնի և յետոյ Աղեքսանդրիոյ պարտութենէն վերջ՝ սուրով ու թոյնով կ'անմահացնեն իրենց վատ և խայտառակ անունը: Անտոնիոս և իր հետ իր պետութիւնն ու երազները կը ցնդին. Հայաստան իր արցունքը կը սրբէ բարեկամութեան կապ հաստատելով Օգոստոսի հետ. Հայաստանի յաղթանակը Արտաւազդին էր. այսպէս կ'աւարտի վէպը:

Հեղինակը կ'ենթադրէ եղբարաբախտ արքան նախ ի Տարսոն իր գերութեան սկիզբը, ապա Աղեքսանդրիոյ բանտերուն մէջ առուշել իր կեանքի դառնութիւնը զբաղան զբաղումով. Երեք մեծ հարուածներ իր վեհ և ազնիւ սիրտը կարեւիւր կը խոցէին. իր գերութիւնը, բայց անկէ աւելի իր սիրելի Արսիմա տիկնոջ ողբերգական

մահը զազանաբարոյ Մարերէն և մեծա-
զոյն՝ իր հայրենիքի ճգնաժամը, Անտո-
նիոսի զայրոյթին ենթակայ, Հոովմէակա՞ն
բանակի պարտութենէն վերջ պարթևնե-
րէն:

Զգայուն սիրտ, քերթող միաք՝ ձեռք
կ'առնէր ճնարը և կ'երգէր: Կը համարի
հեղինակը որ անոր գլուխ գործոցն ըլլայ
«Նեմեսիս» ինքնողբերգութիւն մը:

Նեմեսիսն է «Արամազդի դուստրը, կամ
արդարութեան դիցունին որ յաւիտենա-
կան օրէնքը կը ներկայացնէ. նա կ'իշխէ
ամէն բանի վրայ, կը հսկէ կը նախա-
խնամէ, որ մեծամեծ եղեռնագործները ի-
րենց արժանի պատժէն չխուսեն»¹:

Արտաազգ այս ինքնողբերգութեան մէջ
կը դնէ իրեն և հակառակորդներուն ան-
ձերը, իր վրէժի և արդարութեան զգա-
ցունեցողուն համեմատ շանթեր տեղացնե-
լով Նեմեսիսէն՝ անոնց գլխուն վրայ:

Գեղեցիկ պիտի ըլլար այս երևակայած
ինքնողբերգութիւնը հիւսել և գունագեղել
իր ամբողջութեան մէջ. հոս քանի մը պա-
տուիկ կը գնեմ ըմբռնելու հայասէր հե-
ղինակի հոգին. անոնցմէ կարելի է գու-
շակել իր գեղեցիկ լեզուին մէջ որքան
յաջողորն է հայուն հոգեբանական դիրքն
առնուլ և արտայայտուիլ:

Ահա քանի մը տողի մէջ Անտոնիոսի
զագիր պատկերը տղի մէջ ու անոր
սպառնացող պատուհասը.

Կընո՞ւ մ'անարգ ըստրուկ, դու որ ոտնակոխ
կ'ընես ամէն օրէնք, որպէս զի հարճիդ՝
Այդ զգուելի հրէշին՝ իղձերն յագեցնես,
Այդ ոճիւրեղ երբեք պիտի չըվայլես:
Այ, կենդանի բոց մ'երկնքէն պիտ' իջնէ
Ըզթեզ ամին դարձընելու. և հովէն
Պիտի ցըրուի մոխիրդ օդին մէջ ունայն:

Բայց քու անուան խայտառկանքը յաւերժ
Պիտի տէէ աշխարհիս մէջ բովանդակ:

Ու պարին բերանը կը դնէ հետեւեալ
տողերը, որոնք հայրենիքի բուռն սէրը կը
ցոլացնեն հայ մայրերու սրտին մէջ.

Սրտերնիդ վեր, Ոչ հեծեմանք
Եւ ոչ արտօսը, ո՞վ հայ մայրեր.

Անարգ գերութեան
Խորտակէնք չղթան:

Ատելութեան, զազրոյթի բոցն
Անսանձ վառի թող որդւոց մէջ
Ձեր վրայ վառ թող փայլի
Հայրենի բարձր արութիւն:

Լըսէ պատուէրը մայրենի
Մարտիկ, սրացուր երկվարներն
Ողողէ դաշտ ու ձոր
Գու բախտին վրէժխնդիր:

Արդէն ոտքիդ տակ կը տեսնեմ
Թշնամեաց գունդ մը տարածուած.
Հօգը Աստուածն է քեզ հետ
Խորտակիչ բռնութեան:

Արդար, անժոյժ Նեմեսիսն է
կը ջախջախէ, կը ըջթացնէ.
Երկնի շանթից առջև
Ունայն՝ ամէն հըզօր:

Ի լուր Մարերու բարբարոսութեանց և
աւերածներուն՝ կ'երգէր Արտաազգը.

Արիւնաներկ կ'հոսի ալիքն Արաքսի.
Փլատակներուն, տանիքներուն տակ հրկէզ,
Աւերալից ձորերուդ մէջ կը շրջին
Ցուսակբաւոր, անհաց շարքեր ծերերու,
Մանուկներու, պատառուուն ըզգետով.
Մայրեր, հարսեր կականալիւր կը հայցեն
Գու՞թ երկընքէն: Վրէժ ու շանթեր խղրեցէ՞ք
Ո՞վ թշուառներ. և այնպիսի գոռ շանթեր
Որ դժոխք անգամ անոնց ճայթիւնը լըսեն.

Ընդդէմ Յովտապէի, Արտաաւանի դստեր,
զոր կզէռպատարա իր Աղեքսանդր որդւոյն
հետ ամուսնացնել կ'ուզէր՝ անոնց պար-
գեկելով Հայաստանի թագը.

Գրգռեաներդ դադրէ՛, ով Մար նախանձոտ.
Հեզ աղջկան պատկերն ունիս, բայց վագրի
Սիրտ մը կուրծքիդ մէջ կ'ամփոփես. կամ քէնն ես
Տարտարոսի անդունդներէն դուրս վիժած
Որ կը խոցես զիս՝ գարշելի քու գործով.
Նեոու չէ օրն որ վրէժինդիր Աստուծոյ
Ձեռքը վըրադ ծանրանայ. ես կը բերկրիմ
Ձի ողջ է, ողջ Արտաշէս, քեզ ցաւ սաստիկ.
Սիրտըդ կըրծող մահաոխիթ տնչն հայ թագին
Պիտի մարէ նա ի սպառ.....

Ու կ'ողբայ իր եղբարկան պանդխտու-
թիւնը, առանց գիտնալու թէ Մարերէն
պիտի ձեռք ձգեն իր զլուխը. բայց իր
հոգին միշտ հայ երկրին և թագին վրայ
պիտի սաւառնի.

Հակատագրին թէ անհնդիս կը մերժէ
Հանգիստ հոգին մէջ հայկական, անձկալի՛դ,
Իբրեւ ոգի մ'հաւատարիմ, ես անխոս
Քեզ հետ յաւէտ ամենուրեք պիտ շրջիմ... ..

Հոն ուր մտախոհ Հայաստանի վըրան միշտ,
Կը խորհէի բախտն անվըրկանդ այն մեր տան
Խմբոս Կրասէս. հոն շքեզ շիրիմ մ'իյնձ կանգնէ..
Պիտի բնակիմ ես հոն, ոգի ցաւագին...

Էւ երբ, կ'ըսէ, հայրենիքը գեղեցիկ օրեր
սեննայ

Այն ատեն ես ալ ձեզի հետ պիտ' յաղթեմ.
Երբ փրկըւի՛ք ծանրը լուծն վերջապէս
Ես ալ կ'ըլլամ երջանիկ:

Յարգելի ուսուցչապետին վէպը հայուն
դարաւոր տառապանքին ու մարտիրոսու-
թեան ցուցումն է. ազնիւ արտի մը փորձն
է հասցնելու հեծեծանքը, պատմելու հա-
յուն խորին ցաւն ու կրուստը անոնց՝ որ
կրնան ձեռք կարկառել, անոնց՝ որ կարող
են ըմբռնել քաղաքակրթի թեղին օրհասի
պայքարը:

Նա վեհ, աշխարհակալ Հոռվմը (որ
սակայն իր փառքի զագաթնակէտին կը
սկսի վատանալ) կը մարմնացնէ յիշեալ
արիքունի մէջ, որ կը տեսնէ զմայլումով

այդ ցեղին հոգեկան, մտաւոր բարձր ձիր-
քերը, հիւրասիրութիւնը, ազգին սէրը,
ազնիւ սիրտը և յետ խոստովանելու թէ
հայը բացարձակապէս արժանի չէ «բար-
բարոս» անուան, այլ և կը փութայ վճռել
թէ այդ ազգը պէտք է աշխարհակալ Հոռմի
րարեկամ և զինակիր ըլլայ և ոչ երբեք
ծառայ կամ ստրուկ:

Հայ օրիորդին ամուսնութիւնը այդ մեծ-
անձն տրիրունին հետ խորհրդանշին է
այն կապին. ու անոնց սերունդին մէջ
սիրով զուգուած կը տեսնէ Հայաստանի
և Հոռմի անունը, Հուսկ կ'աւարտէ հո-
գեքանօրէն լուծելով, թէ այդ սիրոյ և
երջանկութեան կապը մեծ ջանքերով և
զոհողութեամբ էր որ ձեռք ձգեց անձնա-
նուէր տրիրունը: Դաս մ'է ասիկա և խոր-
հուրդ մը կարող էրոպացիին՝ կանգնելու
Հայութիւնը, որուն հետ ինքն իսկ պիտի
երջանկանայ, ունենալով անզուգական բա-
րեկամը և զէնքի և քաղաքակրթութեան
յառաջամարտիկը իրեն փառքին հասնե-
լու:

Հայագէտ և հայասէր եւրոպացիներ
ազգային կեանքն ու հոգին շատ անգամ
վանազան առիթներով հռչակեր էին, սա-
կայն ներկայ գործը հրապուրիչ վէպի մը
տեսարաններով՝ լաւագոյն ազդակ մը պի-
տի ըլլայ ժողովրդական դասակարգին մէջ
ալ հայը ծանօթացնելու:

Ինձ այնպէս կը թուի որ շատ նուրբ
և բարձր նպատակ և դեր է յարգելի հե-
ղինակին ստանձնածը, և այն՝ հայուն հա-
մար ամբողջովին, ուստի, խնդակից իր
գեղեցիկ գործին, հայութեան խորին զմայ-
լանքն և երախտագիտութիւնն է որ իրեն
կը յայտնենք:

Հ. ԵՂՈՒ ՓԵՅՈՒՅԵԱՆ

